

Sam Bart priznaje: »... ravnodušan sam prema Istoku; on mi jednostavno pruža zalihu oznaka kojih mi ispaljivanje, izmišljena igra, dopušta da ohrabrim ideju o nečuvenom sustavu simbola potpuno odvojenom od našeg«.

Tako, »Japan ga je doveo u situaciju Pisma«, onoga koje je »... satori... on stvara prazninu bez reči«. Iz prekida situacije proizvodnosti prvog načela naše inventure sveta, naše »enciklopedičnosti« od A do Š, Bart pronalazi svoj »prekid kola«, svoju heterogeni realnost jezika (*Vajrajht*). »Sve već postoji, sve je izrečeno, ostaje još iskaz koji nagoveštava ništa, končan iskaz«. Eshatologija Zapada, sa svojim konačno-večnim himerama, metafizičkim orijentirima, inverzno se reflektuje u eshatologiji Istoka, koji kroz, recimo, *Bašoa* ili *Hokusaja* govori da ako se ista označava, onda je to želja da se ne označi ništa. Prilično su uverljiva mišljenja da se Istok i Zapad ne mogu sresti. To je u izviesnom smislu tačno: na podlozi DRUGACIJEG i njemu pripadajućeg sistema znakova sigurno ne. Ali ako odgonetku čitamo kao otkriće DRUGOG, ako se famozna bodlerovska šuma simbola odnosi na diskursa DRUGE stvarnosti, dobijamo mogućnost Pisma kao »gosta u vlastitoj kući«. Ili — doslednim relativiziranjem jasnoće Pisma, stavljanjem u navode, pražnjenjem od smisla, ili, opet, kako kaže Bart, tako »... da je dokinut znak prije negoli ikoje označeno ima vremena da se primi.«

Zašto bi se ova knjiga mogla nazvati i putopisom? Poglavlja u njoj govore o: jeziku, račima, kuhinji i načinu obredovanja (ili — voda i pahuljice), štapićima, pripremi hrane, igri na sreću *pachinko*, urbanističkom uređenju grada, železničkim stanicama, paketima, *bunraku* lutkama, papirnicama, uljudnosti i ritualizaciji ponašanja, haikuu, šminki u teatru, vedama na licu, nasilju i telesnosti Japana. Dok je ranije Bart neprestano nastojao razotkriti (ideološki kontekst) mitologije stvari kojima se bavi (gastonomija, automobili, striptizete), one mitologije koje nam konstruiraju svet privida i opsene, sada »iz drugog plana«, dakle »implicitno« svodi kritiku Zapada na kontrastiranje »praznom srcu« Istoka. Utoliko je japansko Pismo povod i utoliko je Bartova »objektivnost« izglednija. Ipak, više kao »mrlja na čistoći nebiča«, ideološka kritika se podvodi pod raskošnost ispoljavanja »praznog znaka«.

Tako, Japan je »ispražnjeno« Pismo, kako je rečeno napred, koje dokazuje da je Pismo izraz »unutrašnje neophodnosti« jedne kulture, sistem koji »ovdje, kao i u drugim semantičkim celinama... vrijedi po svojim putovima za bijeg«. Ili — izigravanju stereotipa, otkrivanju neočekivanih kombinacija. Ako je suština Pisma u begu iz njega, iz mučne izviesnosti semantičkih šemata označitelj-označeno, onda bi putovanje »praznim srcem« značilo ono meta-lutanje koje bi doprlo u središte karakterističnog bljeskom, bez ikakvog posredovanja. Satorijem. Ili — strukturom, mejditacijom kao formom (japanskog) teksta.

»Rekli bismo, tisućljezna tehnika dopušta pejzažu ili spektaklu da se dogodi u čistoj označivosti, nagloj i praznoj poput loma. Carstvo znakova? Da, ako te znakove shvatimo kao prazne i ako shvatimo da je obred bez boga«, kaže Bart. Sve ovo približava putopisu. U klasičnijem smislu od onoga na koji smo navikli kod na izgled tog zastarelog žanra.

Na kraju, neka mi bude dopušteno malo proizvodnosti. U romanu *Dž. G. Ralard*, »Carstvo sunca«, po kome je Spielberg snimio film, sam autor naznačava zamenu uloga između fikcije i realnosti kao temeljno iskustvo današnjeg sveta. Tako dečak Džim u romanu kao nostalgic objekat, razlog želje, sebi niži upravo koncentracioni logor, traumatičnu tačku realno/ nemogućeg naše istorije (*Slavoj Žižek*). Roland Bart u »Carstvu znakova« govori da je »... sve ovde habitat« i da je »... neograničen bez ideje o veličini, bez metafizičkog orijentira.« Ili, po japanskoj pesmi:

»Nijednog cvijeta, nijednog koraka
Gdje je čovjek?
U premeštanju kamenja, u
tragu grablji
u poslu pisma.«

upotreba gomile

Gustave Le Bon: »PSIHOLOGIJA
GOMILA«, »Globus«, Zagreb 1989

zoroslav spevak

Konzervativni francuski teoretičar s kraja 19. veka, jedan od pionira na području psihologije i sociologije masa, koji je, kada je reč o navedenom području, obeležio čitavu jednu epohu, *Gustave Le Bon* (1841—1931), bio je žestok protivnik francuske buržoaske revolucije, novovekovnog plebejstva i masovnog sindikalnog i političkog organizovanja, kritičar socijalizma i Karla Marksa.

U svojoj najpoznatijoj knjizi »Psihologija gomila« (prvi put izašla u Parizu 1895. godine i samo u Francuskoj doživela 50-tak izdanja, kod nas prvi put prevedena i objavljena 1920. godine u Zagrebu), Le Bon s naglašenom katastrofičkom intonacijom najavljuje dolazak ere vladavine gomila, tumačeći to kao znak predstojeće propasti zapadnih civilizacija. »Historija nas uči da u času kad moralne sile na kojima je stajala neka civilizacija izgube svoju vlast, konačni raspad obavlja ju nesvjesne i brutalne gomile...« (s.29).

Istraživanja u oblasti psihologije masa počinju, pod različitim imenima, krajem 19. i početkom 20. veka (*Le Bon, Tard, Frojd, Sigeele* i dr.). Le Bon u svojim studijama polazi od tadašnjih otkrića individualne psihologije na polju histerije i hipnoze (po kojima su glavni simptomi histerije monoideizam i visoka sugestibilnost), od rezultata italijanske kriminalističke škole o gomilama, izgleda najviše onih *Scipia Sigeele* (1868—1913), koji je u knjizi »Zločinačka gomila« (1891) u odlike ponašanja gomila ubrojao jačanje strasti, poništavanje viših oblika inteligencije, impulsivnost, podložnost sugestiji i demagogiji, spremnost na nasilje, a poseban značaj u postavljanju temelja kolektivne psihologije imao je fundamentalni stav *Emila Dirkerma* (1858—1917) da društvo nije jednostavan zbir jedinki, nego predstavlja specifičnu stvarnost sa vlastitim obeležjima.

U »Psihologiji gomila« Le Bon polazi od istovetnog osnovnog stava: »U izviesnim konkretnim prilikama i samo u tim prilikama nagomilavanje ljudi ima nove značajke, koje se u mnogom razlikuju od onih što ih imaju pojedinci koji čine taj skup« (s.35). Taj novi, kolektivni psihološki entitet, tu zajedničku svest koja se povremeno, a uvek privremeno, formira, Le Bon naziva **dušom gomila**. Ona nastaje od heterogenih elemenata koji se privremeno stapaju, čime daju nov, zakonito niži kvalitet. »U gomilama se nagomilava ograničenost a ne duh« (s.40).

Pored snižene inteligencije, gomilu po mišljenju Le Bona karakterišu i podložnost spoljnom uticaju, lakovernost, prevrtljivost, autoritarnost, netolerantnost, konzervativizam, prevlast nesvesnog nad svesnim, odsustvo odgovornosti, impulsivnost i razdražljivost, preteranost i jednostranost u osećanjima, nekritičnost, neprijemčivost za logičku argumentaciju i nijanse, te, na kraju, ali ne najmanje važno, sklonost da se sledi jak voda. »Simpatije gomila nije se nikad priklanjala dobroćudnim gospodarima, već tiranima koji su ih jakom rukom tlačili. Samo takvima dižu one najviše spomenike« (s.59).

Iako svestan opasnosti od velike koncentracije moći u rukama čoveka snažnog uverenja a skućenog duha, ističući da vode dolaze iz redova »nervoznih, razdražljivih, napola obezumljenih, koji tapaju po rubu ludosti«, Le Bon ipak smatra da je gomili voda neohodan. Zato on iznosi niz jednostavnih, carobnih formula vladanja, izvedenih iz karakteristika gomila. Evo nekih od »receptata«: svoj sud gomili treba

nametnuti, a ne obrazložiti, jer ona nije sposobna da shvati logičku argumentaciju; gomile su sposobne da misle isključivo u slikama — uticati treba na njihovu maštu; one nisu žedne istine, nego iluzija — zadovolji njihovu žed, općini ih iluzijama (ko pokuša da ih otrezni postaće njihovom prvom žrtvom); budi ubedljiv, kratak, ne obrazlaži i, najvažnije, istrajno ponavljaj (seti se šta je Napoleon rekao: postoji samo jedan ozbiljan oblik retorike: ponavljanje). Ponavljanjem češ prodrati u doboke regije nesvesnog a tada su gomile tvoje. Pa one i ne žele ništa drugo do ropstvo. Postaćeš njihov ego-ideal, njihov otac, a one tvoji homogenizovani, sado-mazohizmom prozeti sinovi. No, to je već Frojd, zadovoljan što je Le Bon u svoje tumačenje uključio kategoriju Nesvesnog.

Le Bon se užasavao nastupa masa na političku scenu. Zalio je što štampa, »nekadašnja vodilja mišljenja«, gubi moć da usmerava mišljenje i ponašanje gomila. Ipak, iako nije iskusio prva dva kruga orvelovskog pakla — nacionalizam (sa fašizmom kao svojom kulminacijom) i komunizam (sa staljinizmom kao amblemom), Le Bon, pristalica monarhističkog, aristokratskog elitizma, ipak je naslutio opasnost manipulacije masama od strane voda: »No ne zaboravimo da bi uz današnju moć gomila jedino jedino mišljenje, ako bi zadobilo dovoljno prestiža da se svima nametne, doskora bilo zadodjeveno tolikom tiranskom vlašću da bi mu se brzo moralo sve pokloniti i da bi za dugo bilo zaključeno doba slobodnog pretresanja.« (s.142).

Na prelomu vekaov sistema empirijska istraživanja socijalnog ponašanja još nisu bila razvijena (taj proces će početi tek dvadesetih godina 20. veka). Le Bon je svoju knjigu pisao na osnovu impresija, nesistematskih posmatranja i slobodnih interpretacija pojedinih iskustava i istorijskih događaja, pri čemu je u prvi plan izbijala njegova filozofska i ideološka orijentacija. Otuda je razumljivo što je grešio i kada je reč o kolektivnopsihološkim aspektima teme (npr. kada stvaranje posebne, zajedničke svesti objašnjava pomoću tzv. »zaraze«, u čijoj je osnovi hipnotička sugestivnost, zatim kada potpuno ignoriše »duševne kvalitete pojedinca« kao faktor od kojeg zavisi ponašanje individue u okviru gomile i dr.), kao što je pogrešno tumačio i neke političko-sociološke elemente odnosa elita-masa (npr. nije shvatao civilizacijski značaj individualizacije društvenih odnosa i tendencije formiranja nezavisnosti i suverenosti pojedinca — građanina, koji je osnova savremene demokratije). Ipak, svojim ostroumnim cinizmom, ukazivanjem na mogućnosti i opasnosti manipulacije gomilama (a problem manipulacije može se smatrati osnovnim problemom u odnosu politike i savremenih masa), implicitnim, ali snažnim anti-totalitarnim potencijalom njegovih analiza, Le Bon i danas deluje zabrinjavajuće sveže, ponekad čak do te mere da jugoslovenski čitalac u knjizi o kojoj je reč, o užasa, jasno uočava krhotine stvarnosti koju živi, ili bolje, koja (od) njega živi, stvarnosti koja sve više stiče atribute onog stanja, koje je Adolf Hitler sažeto izrazio rečima: Pojedinac je ništa, narod je sve.